

УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

IMPROVEMENT OF FORMATION AND USE OF LABOUR POTENTIAL OF FARM ENTERPRISES

У статті розглянуто низку актуальних питань щодо формування та використання трудового потенціалу фермерських господарств Львівської області, а також особливості формування та використання трудового потенціалу фермерських господарств. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення ефективного використання праці на підприємстві, що є актуальним і необхідним завданням для розвитку фермерських господарств.

Ключові слова: трудовий потенціал, праця, ринок праці, фермерське господарство, людський капітал, продуктивність праці.

В статье рассмотрен ряд актуальных вопросов формирования и использования трудового потенциала фермерских хозяйств Львовской области, а также особенности формирования и использования трудового потенциала фермерских хозяйств. Разра-

ботаны предложения по совершенствованию эффективного использования труда на предприятии, что является актуальным и необходимым заданием для развития фермерских хозяйств.

Ключевые слова: трудовой потенциал, труд, рынок труда, фермерское хозяйство, человеческий капитал, производительность труда.

The article considers a set of actual questions about formation and use of labour potential of farm enterprises in Lviv oblast. Also features of formation and use of labour potential of farm enterprises are considered. Propositions to improve an efficient labour use on enterprises are made, that is an actual and necessary task to develop Farm enterprises.

Key words: labour potential, labour, labour market, farm enterprise, human capital, productivity of labour.

УДК 631.115.1:331.101.262

Стефанюк У.Ф.

асистент кафедри менеджменту організації імені Є. Храпливого Львівський національний аграрний університет

Постановка проблеми. Перехід економіки України до ринкових відносин робить надзвичайно актуальною проблему формування і використання трудового потенціалу країни в цілому і окремих регіонів, насамперед досягнення найбільш ефективною зайнятості населення. Необхідна вихідна передумова такого вдосконалення полягає в глибокому і всебічному дослідженні територіально-економічних закономірностей демографічного розвитку, руху і використання трудового потенціалу, у розкритті рушійних сил, причин і механізмів цих закономірностей. У зв'язку з цим постає необхідність розглянути проблеми формування та використання трудових ресурсів на рівні державного управління та особливості впливу даного середовища на трудові ресурси фермерських господарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми формування та використання трудового потенціалу фермерських господарств знайшли своє відображення в наукових працях В.Г. Андрійчука, Д.П. Богині, О.А. Грішної, В.С. Дієсперова, В. Зінкевича, К.І. Якуби та інших дослідників. Проте ця проблема в умовах ринкової трансформації залишається надзвичайно актуальною і вимагає подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд актуальних питань формування та використання трудового потенціалу фермерських господарств Львівської області, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення ефективного використання праці, що є необхідним завданням для розвитку фермерських господарств.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку вітчизняного аграр-

ного сектору економіки постають принципово нові вимоги до формування і забезпеченості трудовими ресурсами сільськогосподарських підприємств. Потреба в удосконаленні підходів до економічно обґрунтованого використання трудових ресурсів зумовлена несприятливою демографічною ситуацією, погіршенням показників соціального розвитку на селі, некваліфікованим менеджментом у більшості агроформувань. Одним з основних резервів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є створення потужного кадрового потенціалу сільськогосподарських підприємств та вдосконалення управління ним. Однак недостатній рівень як професійних знань, так і вміння керівників та спеціалістів господарств приймати виважені рішення з питань формування й використання трудових ресурсів у конкретних умовах виробництва не дають можливості оцінити їх реальні потреби [1, с. 1010].

Одним із вирішальних чинників піднесення ефективності сільськогосподарського виробництва і функціонування агропромислового комплексу є оптимізація забезпеченості аграрної сфери ресурсами живої праці, оскільки незалежно від системи виробничих відносин людина з її фізичними, духовними й інтелектуальними здібностями є і залишається основною рушійною силою суспільного виробництва. Вона відіграє провідну роль в ефективному використанні землі, знарядь праці, інших засобів виробництва, а також фінансових та інших ресурсів [4].

Ефективність функціонування фермерських господарств тісно пов'язана з процесами формування і використання їх трудового потенціалу.

Достатність (оптимальність) забезпечення фермерського господарства необхідними трудовими ресурсами, їх раціональне використання, високий рівень продуктивності праці мають велике значення для збільшення обсягу виробництва продукції з підвищенням його ефективності [3, с. 90].

У табл. 1 наведено результати моделювання основних якостей трудового потенціалу фермерських господарств. Як елементи трудового потенціалу виділено особистісні якості, моральні, рівень професійної підготовки, психофізіологічні особливості, рівень інтелекту та психологічні якості. Для

Таблиця 1

Модель якостей трудового потенціалу фермерських господарств

Елементи трудового потенціалу	Складові елементів
1. Особистісні якості	Підприємливість, цілеспрямованість, працелюбність, комунікабельність, організованість, відповідальність, самостійність, компетентність, енергійність, зібраність, любов до праці в сільському господарстві, креативність мислення, розвинута інтуїція, допитливість
2. Моральні якості	Порядність, справедливість, чесність, уважність, стриманість, коректність, акуратність, принциповість, патріотизм
3. Рівень професійної підготовки	Вища або середня спеціальна освіта, бажане знання іноземної мови, стажування в кращих фермерських господарствах (вітчизняних чи зарубіжних)
4. Психофізіологічні особливості	Стан здоров'я, працездатність, витривалість, тип нервової системи
5. Рівень інтелекту	Високий, середній
6. Психологічні якості	Екстраверт, інтроверт, флегматик, сангвінік, холерик, меланхолік

Джерело: розроблено автором

Рис. 1. Концепція вдосконалення формування і використання трудового потенціалу фермерських господарств

Джерело: власна розробка автора

кожного з елементів трудового потенціалу сформовано їхні складники.

Серед особистісних якостей, очевидно, найважливішою рисою є підприємливість, без якої фермеру не вдасться забезпечити ефективне функціонування свого господарства. Крім вміння використовувати сучасні технології виробництва продукції рослинництва і тваринництва, ведення обліку витрат, фермер повинен добре орієнтуватися у сфері реалізації виробленої продукції та купівлі матеріально-технічних засобів, фінансовій сфері. Ця риса повинна виховуватися вже в студентські роки, зокрема під час проходження виробничої практики у кращих вітчизняних та зарубіжних фермерських господарствах.

Із підприємливістю тісно пов'язані такі риси, введені до моделі трудового потенціалу фермерських господарств, як креативність мислення та розвинута інтуїція. Творчий підхід до власної фермерської діяльності забезпечує значно кращі результати господарювання, ніж слідування традиційним рецептам економічної поведінки.

Модель якостей трудового потенціалу фермерських господарств повинна стати складовою частиною загальної концепції його формування і використання (рис. 1). Вона включає в себе інституційну систему та соціально-економічне середовище.

Серед інституційних агентів, які визначають розвиток трудового потенціалу, виділено державу, регіон, сільський населений пункт та родину. Держава засобами економічної, аграрної, соціальної, освітньої та демографічної політики моделює процес формування і використання трудового потенціалу фермерських господарств. Певні можливості для використання названих заходів має і регіон.

Причому роль регіону в удосконаленні процесів формування і використання трудового потенціалу фермерських господарств зростатиме, оскільки країна взяла курс на проведення адміністративної реформи, результатом якої стане не тільки значне розширення функцій органів місцевого самоврядування, але й значне покращання їх фінансового забезпечення.

Значного поштовху процесу вдосконалення формування і використання трудового потенціалу фермерських господарств повинна надати розпочата у країні децентралізація влади, суть якої зводиться до передачі частини владних повноважень від органів центральної влади органам місцевого самоврядування. У разі успішного проведення адміністративно-територіальної реформи місцеві громади будуть зацікавленими в розвитку на їх території підприємств, здатних наповнювати місцеві бюджети. Особлива увага сільських територіальних громад буде закономірно приділятися розвитку фермерських господарств, що матиме безпосередній вплив на формування і використання їх трудового потенціалу.

Децентралізація влади та перехід до західно-європейської моделі розвитку сільського господарства на основі розвитку фермерських господарств уже в найближчій перспективі стануть тісно пов'язаними між собою процесами. Створення на території певної сільської територіальної громади мережі відносно невеликих за розмірами фермерських господарств постійно перебуватиме в полі їх зору, оскільки забезпечуватиме покращання фінансової спроможності цих громад за рахунок надходження коштів від господарств. Якщо крупні агрохолдинги сплачують податки, як правило, у містах, в яких вони зареєстровані, то фермерські господарства матимуть місцеву реєстрацію.

Новостворені територіальні громади матимуть повноваження та ресурси в такому обсязі, які на даний час мають міста обласного підпорядкування. Зважаючи на те, що до їхніх бюджетів надходитиме 60% податку на доходи громадян, а також земельний податок, ставки якого громада встановлюватиме самостійно, це дасть їм змогу отримати певного рівня фінансову спроможність.

Серед інституційних агентів, які визначають розвиток трудового потенціалу фермерських господарств, особливе значення має родина. Якщо в родині вже є фермери, це матиме великий вплив на вибір фермерської професії підростаючим поколінням.

Із метою конкретизації концепції вдосконалення процесів формування і використання трудового потенціалу фермерських господарств розроблено схему, відображену на рис. 2.

Слід зазначити, що наведені цілі, механізми й інструменти впливу інституційних агентів тісно пов'язані між собою. При цьому цілі водночас виступають і складовими частинами механізму розвитку трудового потенціалу.

Так, підвищення рівня життя населення, зокрема сільського, є метою соціально-економічного розвитку. Водночас рівень життя населення в конкретному сільському населеному пункті має безпосередній вплив на якість його трудового потенціалу, зокрема трудового потенціалу фермерських господарств.

У багатших селах складається сприятливіша вікова структура населення, діти краще навчаються у школі, їх навчають кращі вчителі. Оскільки в таких селах місцеві жителі відзначаються вищим рівнем підприємливості та працелюбності, це має великий вплив на відношення до праці підростаючого покоління. Такі самі висновки можна зробити щодо покращання здоров'я населення, забезпечення процесу соціалізації населення, забезпечення соціальної справедливості в суспільстві, вирівнювання умов проживання в місті й селі як цілей і засобів соціальної політики в контексті впливу інституційних агентів на формування і використання трудового потенціалу фермерських господарств.

Із числа цілей і засобів економічної політики найбільший вплив має зростання обсягів валового внутрішнього продукту, завдяки чому відбувається процес зростання рівня життя населення, підвищення рівня інвестиційної привабливості територій. Це призводить до швидкого розвитку бізнесу, зокрема аграрного, оскільки зростає попит на продовольство і сільськогосподарську продукцію, вироблену фермерськими господарствами.

Серед цілей і засобів аграрної політики слід особливо виділити розвиток сільських територій та формування ефективного ринку земель сільськогосподарського призначення. Подолання депресивності багатьох сільських районів виступає важливим чинником удосконалення процесів формування і використання трудового потенціалу фермерських господарств. Не менш важливим чинником є вдосконалення освітньої політики.

Названі вище засоби, механізми й інструменти мають важливе значення для формування якісного трудового потенціалу фермерських господарств. Вони є зовнішніми чинниками по відношенню до конкретних фермерських господарств і формують своєрідне середовище їх розвитку. Але не менш важливими є внутрішні чинники, які залежать від діяльності самих фермерських господарств. Саме вони визначають якої якості трудовий потенціал буде в них сформовано. Якщо це власник чи керівник фермерського господарства, то його діяльність щодо підвищення власної кваліфікації, підтримання доброго здоров'я та високої працездатності перебуває в його ж руках. Якщо це стосується найманих працівників, то якість їх трудового потенціалу залежить від процесу їх відбору на сільському ринку праці. Тому процес формування трудового потенціалу фермерських господарств значною мірою є резуль-

Рис. 2. Цілі, механізми й інструменти впливу інституційних агентів на формування і використання трудового потенціалу фермерських господарств

Джерело: власна розробка автора

татом їхньої діяльності. Ще вищою є роль господарств у покращанні використання їх трудового потенціалу.

На рис. 3 наведено чинники покращання використання трудового потенціалу фермерських господарств. Їх поділено на матеріально-технічні, організаційно-економічні та соціально-економічні. У кінцевому рахунку вони мають безпосередній вплив на формування основного показника ефективності використання трудового потенціалу – продуктивності праці.

До основних матеріально-технічних чинників насамперед слід віднести вдосконалення технологій виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Вони дають змогу підвищити показники врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин. Слід зазначити, що впродовж останніх півтора десятиріч років урожайність зернових і зернобобових культур у фермер-

ських господарствах Львівської області зростає в 2000–2014 рр. з 14,8 до 33,9 ц/га, цукрових буряків – з 185 до 502 ц/га, овочів – з 103 до 261 ц/га, картоплі – з 116 до 189 ц/га, сіна багаторічних трав – з 10,8 до 43,3 ц/га. Високими були темпи зростання таких показників, як середньодобовий привіс худоби і птиці на вирощуванні та відгодівлі, надій молока на корову.

Фактично за порівняно невеликий проміжок часу відбулися революційні зміни в ефективності використання всіх видів ресурсів, насамперед земельних і трудових. Однак показники продуктивності полів і тварин залишаються значно нижчими від тих, яких досягли розвинуті європейські країни. Зважаючи на вищу родючість вітчизняних сільськогосподарських угідь порівняно із середньою в Європі, це означає наявність значних резервів у збільшенні обсягів виробництва з розрахунку на 1 га угідь та на одну голову худоби.

Рис. 3. Чинники покращання використання трудового потенціалу фермерських господарств

Джерело: власна розробка автора

Йдеться про використання більш урожайних сортів сільськогосподарських культур, порід тварин, покращання боротьби зі шкідниками і хворобами, реалізацію заходів із підвищення родючості ґрунтів, зниження втрат урожаю в процесі проведення збиральних робіт, підвищення ефективності використання мінеральних добрив тощо. Важливе значення має не лише впровадження прогресивних сучасних технологій, а й їх суворе дотримання в процесі виконання всіх передбачених технологічних операцій.

Не менш важливим чинником покращання використання трудового потенціалу фермерських господарств є підвищення рівня технічної озброєності праці. На жаль, кількісні показники забезпечення фермерських господарств тракторами, комбайнами, плугами, культиваторами та іншими видами сільськогосподарської техніки у Львівській області протягом 2000–2014 рр. погіршувалися. Разом із тим покращувалися якісні параметри використовуваної сільськогосподарської техніки, серед якої на даний час переважають кращі зразки з розвинутих європейських країн, навіть за умови, що це переважно користована фермерами цих країн техника.

Вирішення проблеми підвищення рівня технічної оснащеності праці у фермерських господарствах тісно пов'язана з вирішенням проблеми зростання ефективності виробництва та нарощування обсягів державної підтримки доходів фермерів. Що стосується останньої, то новостворені фермерські господарства обов'язково повинні мати можливість долучатися до різноманітних урядових програм з їхньої підтримки. При цьому важливе значення має ритмічність матеріально-технічного забезпечення фермерських господарств.

До числа чинників покращання використання трудового потенціалу фермерських господарств віднесено економію матеріальних ресурсів, яка забезпечує не лише підвищення економічної ефективності функціонування фермерських господарств, але й дає змогу використовувати зекономлені кошти для підвищення рівня заробітної плати як основного мотиваційного чинника підвищення її продуктивності.

Серед організаційно-економічних чинників покращання використання трудового потенціалу фермерських господарств виділено вдосконалення організації праці, стратегічного та поточного планування виробництва, використання переваг спеціалізації та диверсифікації виробництва, розвиток обслуговуючої кооперації фермерських господарств, удосконалення їх виробничої структури. Удосконалення організації праці у фермерських господарствах дає змогу убезпечити від непродуктивних утрат робочого часу, найкраще використати кваліфікаційні навички, таланти керівників, власників та найманих працівників господарств. Особливе значення при цьому має поєднання можливостей

технічних засобів із людськими можливостями, а також регулювання режимів праці й відпочинку.

Покращання стратегічного та поточного планування виробництва безпосередньо впливає на процес використання трудового потенціалу фермерських господарств. Воно забезпечує оптимальне поєднання всіх видів використовуваних ресурсів, а також вироблення найефективнішої економічної поведінки господарств на агропродовольчому ринку та на ринках матеріально-технічних ресурсів. Якщо при цьому фермерам вдається скористатися тими перевагами, які надає їм обслуговуюча кооперація, це призводить як до значного підвищення рівня економічної ефективності виробництва, так і до покращання використання трудового потенціалу.

Однією з важливих характерних рис використання трудового потенціалу фермерських господарств є його сезонність. Оскільки вегетаційний період розвитку більшості сільськогосподарських культур триває з квітня по листопад та з грудня по березень, чотири місяці в кожному році працівники, зайняті виробництвом продукції рослинництва, виявляються незайнятими у сфері сільськогосподарського виробництва. Це має надзвичайно негативний вплив на використання трудового потенціалу, адже третину року в господарствах, спеціалізованих на виробництві продукції рослинництва, він не використовується. Практично єдиним виходом з такої ситуації є розвиток тваринницької галузі у фермерських господарствах.

У сучасних умовах більшість фермерських господарств має вузьку спеціалізацію. Свою господарську діяльність, як правило, вони концентрують або на виробництві продукції рослинництва, або на виробництві продукції тваринництва. У рослинництві здебільшого це виробництво зернових та зернобобових культур, а у тваринництві – виробництво продукції свинарства та птахівництва. Такий тип спеціалізації не вимагає органічного поєднання галузей рослинництва і тваринництва в одному фермерському господарстві, адже для виробництва м'яса свиней та птиці спеціалізованим господарствам достатньо підтримувати економічні взаємовідносини з підприємствами АПК, які виробляють комбікормову продукцію.

Зовсім інший тип розвитку фермерських господарств складається в тому разі, якщо вони займаються виробництвом продукції скотарства та певних видів продукції рослинництва. Вони змушені мати у структурі сільськогосподарських угідь площі, відведені для пасовищ та сінокосів, а також для виробництва польових кормових культур. Зауважимо, що цей висновок стосується не лише розвитку скотарства, але й такої занепакої галузі тваринництва, як вівчарство.

Скотарством і вівчарством у сучасних економічних умовах у зв'язку з їх збитковим характером

на даний час не займається більшість фермерських господарств та крупних сільськогосподарських підприємств досліджуваного регіону, а також усієї країни. Водночас спеціалізовані на виробництві свинини та баранини підприємства слід уважати найбільш стійким типом сільськогосподарських підприємств, зокрема фермерських господарств. По-перше, саме такий тип фермерських господарств найбільш поширений у розвинутих європейських країнах, причому він має значну фінансову підтримку з боку органів державного управління. По-друге, він забезпечує найефективніше використання земельних, матеріально-технічних та трудових ресурсів, оскільки усуває сезонність сільськогосподарського виробництва. По-третє, у процесі розвитку таких господарств реалізуються маркетингові стратегії на продовольче забезпечення насамперед вітчизняних споживачів агропродовольчої продукції. По-четверте, зростає рівень продовольчої безпеки країни, яка не повинна забезпечувати свої потреби в яловичині та молоці за рахунок їх імпорту.

Переорієнтація розвитку вітчизняного сільського господарства на європейську модель передбачає не лише переважаючий розвиток фермерських господарств, але й принципові зміни у спеціалізації та диверсифікації їхнього виробництва. Вважаємо, що спеціалізовані на виробництві молока й яловичини, а також необхідної для цього відповідної кормової бази фермерські господарства повинні стати переважаючим їх типом як у досліджуваному регіоні, так і загалом у країні. Саме такому типу фермерських господарств притаманний найвищий рівень економічної стійкості, оскільки забезпечує ефективне використання виробничих ресурсів упродовж всього календарного року.

У вітчизняній аграрній практиці та аграрній науці склалася думка про неперспективність такого типу господарств у зв'язку із збитковістю скотарства. Однак свого часу здавалося, що і вітчизняне птахівництво та зернове господарство не зможуть бути конкурентоспроможними на внутрішньому та світовому агропродовольчих ринках. Такі переконання певної частини науковців та практиків виявилися хибними. Так само хибними, на нашу думку, є висновки про безперспективність розвитку м'ясного і молочного скотарства в сіль-

ськогосподарських підприємствах, зокрема у фермерських господарствах.

Скотарство не може бути завідомо збитковою галуззю. Його ефективний розвиток є результатом інноваційного шляху вдосконалення виробничого процесу. Хоча це найбільш капіталомістка галузь сільськогосподарського виробництва, її розвиток дає змогу забезпечити найефективніше використання трудового потенціалу як найдорожчого з усіх його видів.

Висновки. У сучасних умовах розвитку аграрного сектору економіки України актуальності набуває проблема дослідження формування і використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств. Вона має стати предметом комплексного дослідження з метою визначення єдиних теоретичних, аналітичних і методологічних підходів до вирішення проблеми формування та використання трудових ресурсів в умовах розвитку сільськогосподарських підприємств.

Трудові ресурси сільськогосподарських підприємств використовуються неефективно, що позначається на низькій продуктивності праці та ефективності діяльності господарств. Їх дослідження доцільно проводити за допомогою виділення соціально-вікових груп з урахуванням таких ознак, як освіта, вік, стать, кваліфікація, плінність, робоче місце, продуктивність праці. Це дає можливість раціонально їх розподіляти під час планування діяльності в сільськогосподарському виробництві.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Горбач С.О. Інституціональні особливості формування та використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств / С.О. Горбач // Молодий вчений. – 2015. – № 2(17). – С. 1010–1014.
2. Зінкевич В. Використання людських ресурсів у агропромислових підприємствах Львівської області / В. Зінкевич // Молодь і ринок. – 2012. – № 7(90). – С. 58–60.
3. Колокольчикова І.В. Методологія оцінки ефективності селянських (фермерських) господарств / І.В. Колокольчикова // Регіональні перспективи. – 2009. – № 6. – С. 89–91.
4. Формування та використання трудового потенціалу в сільському господарстві регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=8298&start=4.